

Шулик Р. Т.,
Національний університет "Острозька академія", м. Острог

ТЕКСТОВІ РЕЧЕННЯ-ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК ПРАГМАТИЧНО ПОБУДОВАНІ ЗНАКИ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ

У статті розглянуто прагматичний аспект мовленнєвої діяльності, зокрема приділено увагу текстовим реченням як прагматично-побудованим знакам передачі інформації. Автор окреслює основні терміни й поняття прагматичного синтаксису, виділяє базові для встановлення прагматичного значення мовленнєві структури.

Ключові слова: синтаксична прагема, мовленнєво-мисленнєва діяльність, текстові речення-висловлення, пропозиція.

В статье рассмотрен прагматический аспект речевой деятельности, в частности уделено внимание текстовым предложениям как прагматично-построенным знакам передачи информации. Автор определяет основные термины и понятия прагматического синтаксиса, выделяет базовые для установления прагматического значения речевые структуры.

Ключевые слова: синтаксическая прагема, рече-мыслительная деятельность, текстовые предложения-высказывания, пропозиция.

The article refers to the pragmatic aspect of speech activity, in particular attention is paid to textual sentence as pragmatically constructed signs for information transmitting. The author outlines the basic terms and concepts of pragmatic syntax, provides the base for pragmatic meaning of speech structure definition.

Key words: syntactic pragmemme, speech-and-thinking activity, textual sentences-utterances, propositions.

Передавання інформації здійснюється за допомогою знакових систем, найбільш зручною і найчастіше вживаною серед них є мова. За певних комунікативних обставин, у конкретному контексті засобом передачі інформації може слугувати і одна буква, і ціла епопея. Однак на рівні мислення ці засоби завжди викликають формування послідовностей пропозицій, які розгортають чи згортають (узагальнюють) інформацію. Так, під час тестування вибір відповіді "А" означатиме: "я вважаю, що відповідь "А" правильна", а, пишучи роман, автор завжди підпорядковує його єдиній ідеї, яку можна виразити якщо не одним реченням, то послідовністю кількох взаємопов'язаних.

Результатом й об'єктом аналізу мовленнєво-мисленнєвої діяльності мовця на сучасному етапі розвитку людського суспільства виступає конкретне вербальне втілення думки (суб'єктивної семантичної інформації) – текст. Вербальні тексти фіксують за допомогою звукових чи графічних знаків **процес** (послідовність синтаксичних знаків різних рівнів) і **результати мовленнєво-мисленнєвої діяльності** (матеріалізацію комунікативної настанови зі створення тексту – побудови макрознака). Безумовно, основна функція тексту як вербального утворення – передавання інформації (комунікативна функція), ця інформація завжди вторинна, семантична. Вербальний продукт мовця залежить від його концептуальної сфери, комунікативних навичок, комунікативної ситуації, явних і прихованих цілей, референції, прагматичних пресупозицій, відношення мовця до повідомлення, яке він висловлює, і т. д. Суб'єктивну інформацію, яка передається засобами мовленнєвого твору та безпосередньо залежить від мовця, у мовознавстві прийнято називати **прагматичною**. Прагматичні відношення між текстовими засобами та мовними мисленнєвими структурами, – з одного боку; між засобами передачі процесу мислення автора та його зафіксованими результатами – з другого; між мовленнєвими структурами і розумінням інформації адресатом – з третього, можуть стосуватися і інтелектуальної, і емоційної сфери автора чи реципієнта тексту. В.Н. Комісаров, описуючи прагматичне відношення, застосовує термін *прагматичний потенціал*: "Прагматичний потенціал тексту є результатом вибору Джерелом змісту повідомлення і його мовленнєвого вираження. Відповідно до комунікативного наміру Джерело обирає для передачі інформації мовні одиниці, що несуть потрібне значення, як предметно-логічне, так і конотативне, і організовує їх таким чином, щоб установити між ними необхідні змістові зв'язки" [6, с. 253].

Прагматичного значення в тексті набуває кожна мовленнєва одиниця. Сам факт подання інформації в конкретному комунікативному контексті свідчить про прагматичність будь-якого висловлення. Тому існує необхідність встановлення висхідної синтаксичної одиниці мовлення, що несе прагматичне значення, та мовно-мисленнєвої інваріантної одиниці, з якою потрібно зіставляти зафіксовані в тексті синтаксичні знаки, щоб установити їхнє прагматичне значення.

Метою статті є з'ясувати та описати основні мовленнєві та мовно-мисленнєві одиниці, які є вихідними для встановлення прагматичного значення синтаксичних одиниць різних рівнів.

Завдання:

- з'ясувати сутність мовно-мисленнєвої одиниці, з якою відбувається зіставлення при визначенні прагматичного значення мовленнєвих знаків синтаксичного рівня;

- з'ясувати, яка одиниця мисленнєво-мовленнєвої діяльності є базовою для визначення прагматичного значення зафіксованого в тексті знака мовленнєвої синтаксичної одиниці.

Знак будь-якої синтаксичної одиниці мовлення, що набуває прагматичного значення в тексті (гіпертексті), у якому він ужитий, номінуємо синтаксичною прагемою. Синтаксичними прагемами вважаємо не тільки знаки одиниць синтаксичного мовного рівня, з яких складається текст, а й сам текст як макрознак, і знак гіпертексту, у який входить текст.

У процесі дослідження синтаксичних прагмем інформаційних текстів прийшло усвідомлення, що основними поняттями, без розуміння яких неможливе наукове визначення прагматичних функцій засобів синтаксису в тексті, є **пропозиція** (мисленнєво-мовне утворення-схема для формування думки, для заповнення мовними знаками у процесі мовлення), **висловлення** (вербалізоване, відповідно інтоноване вираження однієї думки чи кількох тісно взаємопов'язаних) та **речення** (висловлення, закріплене в послідовності низки фонетичних чи графічних знаків синтаксичних одиниць).

Проміжною між мисленням і мовленням мовною одиницею, на основі якої мовець вербалізує конкретну думку, здійснює мовленнєвий акт чи вибудовує знак простого речення, прийнято вважати пропозицію. Якщо зіставити пропозицію (семантично просте речення) чи кілька пропозицій (семантично ускладнене просте речення, складне речення) з текстовим реченням-висловленням, то можна визначити різницю між ними в структурі й семантиці, з'ясувати комунікативну настанову мовця.

Про існування пропозиції як проміжного елементу між етапами мислення та мовлення автора писав М.М. Бахтін: "Коли ми вибудовуємо своє мовлення, перед нами завжди стоїть ціле наше висловлення: і у формі визначеної жанрової схеми, й у формі індивідуального мовленнєвого задуму. Ми не називаємо слова, не йдемо від слова до слова, а ніби заповнюємо потрібними словами якусь цілісність" [1, с. 266].

Згідно з визначенням Н.Д. Арутюнової, пропозиція – це семантичний інваріант, спільний для всіх членів модальної та комунікативної парадигм речення і похідних від речення конструкцій (номіналізацій) [2, с. 401]. У світовому мовознавстві засновником теорії пропозиціональності прийнято вважати Г. Фреге, який відділив думку від акту її ствердження мовцем і таким чином означив пропозицію як основу речення, висловлення чи мовленнєвого акту [9].

Вихованець І.Р. визначив пропозицію як відображувану в реченні ситуацію та її семантичну модель. "Це стабільне семантичне ядро, об'єктивна семантична константа речення, яка відбиває структуру ситуації, події", – пише дослідник [3, с. 115]. Компоненти такої моделі – слова як знаки двох видів: предикатні й непередикатні. На думку вченого, пропозиція слугує об'єктивною основою для побудови семантико-синтаксичної структури речення, а структуру самої пропозиції визначає предикат, який указує на характер ситуації (позначає дію, процес, стан або якість предмета) і на "відповідні місця предметів – учасників ситуації (актантів, аргументів)", зумовлює їх кількість і семантичні ролі.

Висловлення – одиниця мовленнєвого спілкування. Увага до висловлення як до лінгвістичного поняття посилилася у зв'язку з поглибленим дослідженням функцій мовних форм у мовленні. Залежно від різних методів аналізу та теоретичних підходів відмінність висловлення від речення вбачають в обсязі, структурному, змістовому та функціональному планах.

У дослідженні "Высказывание и его соотносительность с действительностью" О.В. Падучева зауважує, що деякі вчені тлумачать висловлення як синонім до терміна "мовленнєвий акт", інші ж позначають ним мовленнєвий твір, що формується під час мовленнєвого акту й розглядається в контексті цього мовленнєвого акту [6, с. 29].

Порівнюючи речення і висловлення, М.М. Бахтін писав: "... Те, що вони (лінгвісти – Р. Ш.) вивчають як речення, є, по суті, якимось гібридом між реченням (одиницею мови) та висловленням (одиницею мовленнєвого спілкування) ... Там, де речення фігурує як ціле висловлення, воно ніби вставлене в оправу з матеріалу зовсім іншої природи" [1, с. 253]. Учений указує, що ствердне речення стає "реальним ствердженням" лише в контексті ствердного висловлення. Він вважає, що в реальному мовленні представлені висловлення, а не речення: "Лише висловлення має безпосереднє відношення до дійсності і до живого мовця (суб'єкта). У мові ж тільки потенційні можливості (схеми) цих відношень ... Лише висловлення може бути правильним (чи неправильним), істинним, правдивим (неправдивим), прекрасним, справедливим і т. д." [1, с. 301].

Зазвичай, висловленням вважають одиницю, більшу за обсягом, ніж речення, хоч, згідно з деякими теоріями, зокрема в дистрибутивній граматиці, висловлення – це або завершений у змістовому сенсі текст (від одного речення до роману), або ж навіть одиниця, менша за речення (семантично самостійна частина складного речення). Згідно з функціональним підходом, висловлення кваліфікують як мовленнєву одиницю, яка може відповідати за обсягом реченню, проте розглядається в безпосередній мовленнєвій ситуації (В. Матезіус) [5, с. 240].

Розвиток учення про мовлення та дослідження із семантичного синтаксису зумовили зміни в поглядах на речення. Елементи речення, які трактували раніше як специфіку висловлення, отримали нове тлумачення в аспекті самої структури речення, його синтаксичних категорій. У зв'язку із цим виникла тенденція не протиставляти висловлення і речення, а в межах останнього визначати дві сторони: структурно-семантичну схему (модель, що відповідає рівню сигніфіката) і висловлення (відповідає денотату). Так виникло тлумачення висловлення як мовленнєвого знака, позначенням якого є лексико-граматично-інтонаційна структура речення, а позначуваним – співвідносний із ним фрагмент позамовної дійсності (що відбивається в мисленні у формі пропозиції) з усіма його елементами, характеристиками, зв'язками, умовами спілкування. Семантичний аналіз висловлення передбачає звернення до контексту, ситуації, фонових знань комунікантів. Мовна семантика у висловленні поєднується з прагматикою.

На відміну від висловлення, **мовленнєвий акт** тлумачать як цілеспрямовану мовленнєву дію, що здійснюється відповідно до правил та принципів мовленнєвої поведінки, прийнятої в конкретному суспільстві, або ж як одиницю нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядають у межах прагматичної ситуації. Висловлення, за теорією мовленнєвих актів, функціонує як результат мовленнєвого акту. Найважливіші риси мовленнєвого акту – інтенціональність, цілеспрямованість та конвенціональність. Мовленнєві акти завжди співвідносяться з особою мовця.

Проблематику мовленнєвих актів досліджували Ш. Баллі, М.М. Бахтін, К.Л. Бюлер, Е. Бенвеніст, В. Гумбольдт, С. Карцевський, Л.П. Якубинський. Проте єдину концепцію сформулював Л. Вітгенштейн лише в межах лінгвістичної філософії. Основи загальної теорії мовленнєвих актів у її сучасному розумінні заклав англійський філософ Дж. Остін [11].

У мовленнєвому акті беруть участь мовець і адресат, які виступають носіями певних, узгоджених між собою соціальних ролей чи функцій. Учасники мовленнєвого акту володіють спільним фондом мовленнєвих навичок (мовленнєвою компетенцією), знань та уявлень про світ. У складі мовленнєвого акту виділяють ситуацію мовлення і той фрагмент дійсності, якого, власне, і стосується його зміст. Згідно з Дж. Остином, здійснити мовленнєвий акт – означає “промовити членовані звуки, що належать загальноприйнятому мовному коду” [11]; побудувати висловлення зі слів певної мови та за правилами її граматики; надати висловленню зміст і референцію, співвіднести його з дійсністю через висловлення (локуцію), надати реченню цілеспрямованості, що перетворює його в іллокутивний акт (“вираження комунікативної мети в процесі промовляння певного висловлення”); викликати очікувані наслідки (перлокуція), вплинути на свідомість чи поведінку адресата, створити нову ситуацію.

Неможливо завершити характеристику засобів актуалізації вербальної інформації, не описавши однієї з найважливіших граматичних категорій синтаксису – **речення**. Поняття “речення” протиставляється іншим категоріям синтаксичної системи – слову (словоформі, синтаксемі) та словосполученню за формами, значенням і функціями. У найширшому розумінні речення – це будь-яке (від розгорнутої синтаксичної побудови до окремого слова) висловлення-повідомлення, розраховане на слухове чи зорове сприйняття [10, с. 395]. До простих речень належать такі одиниці повідомлення, які: а) формуються за спеціальним граматичним зразком; б) несуть значення предикативності; в) мають власну семантичну структуру; г) утілюють певний комунікативний намір, засобами вираження якого вважають інтонацію та порядок слів. Основні характерні компоненти простого речення – його синтаксична структура (її формують конкретні словоформи у відношеннях одна до одної); семантична структура; порядок слів та інтонація; члени речення (компоненти предикативної основи речення чи її поширювачі). Непоширене просте речення – **елементарна синтаксична конструкція**. Воно складається з двох форм слів, поєднаних предикативним зв'язком. Поширене елементарне речення як опозиція до непоширеного поповнюється за правилами прислівних зв'язків – узгодження, керування та прилягання – і за допомогою словоформ, що поширюють речення в цілому – детермінантів. За найбільш загальною класифікацією речень виділено їх типи за метою повідомлення: розповідні, питальні та спонукальні. Г.О. Золотова виділила п'ять основних моделей елементарного речення [5].

Н.Ю. Шведова зауважує, що речення має великий прагматичний потенціал. Мова надає авторові різноманітні можливості виразити в реченні своє ставлення до предмета мовлення (включно з його автором-мовцем), до ситуації, про яку повідомляється (включно із самою ситуацією спілкування), та до адресата. Указана прагматична тріада реалізується в різних реченнях або повністю, або частково і у взаємодії з їх семантичною структурою формують багаторівневу смислову побудову [10, с. 396].

Висновок. Отож, описи одиниць, які характеризують вербальне вираження думки, мають багато спільного, проте диференціюються за характерними ознаками. Найбільш загальне поняття вбачаємо в мовленнєвому акті, оскільки, за визначенням, цей термін називає саму соціальну дію, результатом якої є висловлення. Основною формою мовленнєвої взаємодії у сучасному суспільстві є текст, тому його можна ототожнити з поняттям “мовленнєвий акт”. Поняття “висловлення” входить у кореляцію з поняттям “речення” як структури мовлення і мови, відповідно, висловлення є актуалізованим у мовленні реченням. Вважаємо, що відповідь на те, у чому полягає різниця між реченням і висловленням, у підході до мовленнєвої одиниці або як статичного знака, що зафіксував думку / думки (речення), або як до знака, що є ланкою у складнішому знакові ССЦ чи тексту, фіксує, закріплює думку в динаміці, в процесі мислення.

Основною одиницею прагматичного аналізу тексту має бути саме знак речення-висловлення, знак, що зафіксував момент руху в процесі мислення. У терміні “речення-висловлення” за допомогою компонента “речення” наголошуємо на мовній синтаксичній знаковості і мовній семантиці того поняття, яке позначаємо цим знаком. Компонент “висловлення” призначений для виділення в понятті пристосованості мовленнєвої структури і до попередніх, і до наступних речень-висловлень, фіксації моменту в русі думки й, у зв'язку з цим, закріпленості за місцем у графічному знакові синтаксичної одиниці, його “вбудованості” у структуру знака ССЦ і знака тексту, його прагматичній функції, яка полягає в семантичних нюансах і акцентах, які можна визначити в зіставленні з мовно-мисленнєвими знаками архетипових пропозицій.

Спільна інваріантна семантична одиниця, що формується на етапі мислення і на основі якої будуються висловлення та речення, – це пропозиція. Найближчий корелят мовної архетипової пропозиції у мовленні становить повне елементарне речення з прямим порядком слів і морфологізовано вираженими головними і другорядними членами речення, присутність яких у структурі зумовлена валентністю предиката.

Розвиваючи теорію прагматичного синтаксису, важливо визначити основні види архетипових пропозицій – мовно-мисленнєвих структур, на базі яких постало і безперервно постає в процесі мисленнєвої-мовленнєвої діяльності велике розмаїття синтаксичних мовленнєвих структур, їхніх знаків в інформаційній діяльності людей.

Література:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин / [Сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина ; Примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова.] – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Большой энциклопедический словарь. Языкознание [гл. ред. В. Н. Ярцева] – М. : Большая рос. энцикл., 1998. – 685 с.

3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики : интегративный подход / С. А. Жаботинская // Типы знаний и проблема их классификации. – Москва-Тамбов : Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2008. – С. 61-74. (Когнитивные исследования языка ; вып. 3)
5. Золотова Г. А. Русский язык : От системы к тексту [учеб. пособ. для факультив. занятий в общеобразоват. учрежд. гуманитар. профиля] / Г. А. Золотова, Г. П. Дручинина, Н. К. Онипенко. – М. : Дрофа, 2002. – 320 с.
6. Комиссаров В. Н. Учебник для институтоттов и факультетов иностранных языков / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
7. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок : сб. ст. – М. : Прогресс, 1967. – С. 239-245.
8. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. Референциальные аспекты семантики местоимений / Е. В. Падучева ; [отв. ред. В. А. Успенский]. – Изд. 5-е, испр. – М. : URSS. ЛКИ, 2008. – 292 с.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 9-е изд. – М. : Лингвист. наследие XX века, 2009. – 432 с.
10. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Зарубежная лингвистика : перев. с англ.; общ. ред. В. А. Звегинцева и др. – М. : Прогресс, 1999. – С. 229-253.
11. Фреге Г. Логика и логическая семантика : сб. тр. / Готтлоб Фреге / [Пер. с нем. Б. В. Бирюкова; под ред. З. А. Кузичевой] : учеб. пособие для студ. вузов. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 512 с.
12. Шведова Н. Ю. Предложение / Большой энциклопедический словарь. Языкознание / [гл. ред. Ярцева В. Н.]. – М. : Большая Рос. Энцикл., 1998. – 395–396 с.
13. AUSTIN J. L. How to do Things with Words : The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. Ed. J. O. Urmson, Oxford : Clarendon, 1962, 166 p. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.scribd.com/doc/55377349/Austin-1962-How-to-Do-Things-With-Words>
14. Haverkate H. Speech Acts, Speakers and Hearers / H. Haverkate. – John Benjamin's Publishing Company Amsterdam. – Philadelphia, 1984. – 142 p.
15. Searle R. J. A classification of illocutionary acts / John Searle // Language in Society 1976. – № 5. – p. 1-23.
16. Vendler Z. Say what you think / Z. Vendler // Studies in Thought and Language / [J. L. Cowan (Ed.)]. – University of Arizona Press, 1970. – Pp. 79-97.